

Aygün CƏBİYEVƏ

Bakı Dövlət Universitetinin Kriminalistika və məhkəmə ekspertizası kafedrasının müəllimi, Cinayət prosesi kafedrasının qiyabi doktorantı
aygunjabiyeva@outlook.com

HƏQİQƏT KATEQORİYASININ FƏLSƏFƏDƏN CİNAYƏT PROSESİNƏ – ÜMUMİDƏN XÜSUSİYƏ KEÇİDİ

Açar sözlər: həqiqət, fəlsəfə, cinayət prosesi, cinayət mühakimə icraatı, həqiqət fəlsəfi kateqoriyası

Key words: truth, philosophy, criminal process, criminal trial, philosophical category of truth

Ключевые слова: истина, философия, уголовный процесс, уголовный процесс, философская категория истины.

Cinayət prosesinin məqsədlərinə çatması, vəzifələrini yerinə yetirməsi üçün əsas rol oynayan, sübutetmənin məqsədi, məhkəmə icraatının – cinayət mühakimə icraatının konstitusion vəzifəsi olan həqiqətin müəyyən edilməsi ən qədim dövrlərdən bəri fəlsəfi düşüncənin, fəlsəfənin maraq obyektı, əsas məsələsi olan dünya haqqında həqiqətin müəyyən edilməsi, dünyanın, real həyatdakı hadisə və proseslərin dərk edilməsi ilə bağlı yanaşmanın xüsusi təzahürü, konkret sahəvi xarakter almış formasıdır. Bu baxımdan da belə demək doğru olar ki, cinayət prosesində həqiqətin müəyyən edilməsi ən ümumini tədqiq edən, bütün sahələrin arayışlarının xidmət etdiyi fəlsəfədəki həqiqət kateqoriyasının və həqiqətin müəyyən edilməsi yolunun cinayət prosesinə bu sahənin xarakterik xüsusiyyətlərinə görə şəkillənmək, formalaşmaqla transformasiyasıdır. Bu məqalə fəlsəfədə həqiqət və həqiqətin müəyyən edilməsinə dair yanaşmalara qısa baxışdır və onun cinayət prosesinə transformasiyasının təsvirini verir.

Hələ qədimdən filosoflar biliklərimizin real həyatdakı hadisə və proseslərin məzmunu ilə nə dərəcədə uyğun gəldiyi haqqında fikirlər söylə-

mişlər. [2, s. 241] Belə ki, fəlsəfədə həqiqət hər şeydən əvvəl biliyin həqiqiliyinin müəyyən olunmasından başlanır. Bu insanın yalnız maddi-bioloji varlıq kimi deyil, düşünən-mənəvi varlıq kimi mövcud olmasından irəli gəlir. “Onun şüuru, psixiki dünyası, düşünmə qabiliyyəti vardır”. [2, s. 115] İdrak “gerçəkliyin mənəvi mənimsənilməsi”, onun “insan şüurunda inikası”, yəni əks olunması “prosesidir”. [2, s. 230] Deməli, fəlsəfədə həqiqət məsələsi – insanın real həyatdakı hadisə və prosesləri, onu əhatə edən dünyanı, maddi aləmi “mənəvi mənimsəməsi”, bununla da ətraf maddi aləmin onun şüurunda inikas etməsi prosesinin nəticəsi olan bu əksin maddi aləmin obyektiv gerçəkliyi ilə nə dərəcədə uyğun gəldiyi, yəni biliyin həqiqiliyinin müəyyən olunması ilə başlanır, lakin bununla yekunlaşmır. Qıssası, burada həqiqət maddi aləmin insan şüurundakı əksinin onun obyektiv gerçəkliyi ilə uyğunluğundakı həqiqətin müəyyən olunması ilə – “maddi aləmin insanın şüurundakı əksi nə dərəcədə həqiqidir – həqiqətə (onun obyektiv real həyatdakı vəziyyətinə) uyğundur?” sualı ilə başlanır. Fəlsəfənin bu dərin və hərtərəfli yanaşması cinayət prosesində sübutetmə-dərketmə fəaliyyəti zamanı bu fəaliyyətin qneseologiyaya əsaslanmaqla, epistemologiyadan yola çıxaraq məntiqin qanunlarını istifadə etməklə həqiqətə çatması yolunu formalaşdırır.

Aristotelin fəlsəfəyə “həqiqətin biliyi” kimi tərif verməsi və ya “nəzəri biliyin məqsədi həqiqətdir” ifadəsi, Spinozanın “fəlsəfənin məqsədi həqiqətdən [truth] başqa bir şey deyil” qənaəti və Platonun “istəyimizin məqsədi olaraq” və “ruhumuzun təbiətən sahib olduğu sevgini” təmsil edən həqiqət axtarışı vurğusu fəlsəfənin ümumi anlayışı üçün istifadə edilə bilər. [4, s. 278]

Yəni fəlsəfi düşüncə hər dövrdə daim həqiqət axtarışındadır, lakin bu axtarışın üsulları və qanunları inkişaf bərabər təkamül etməkdədir. Müasir dövrdə həqiqət və onun müəyyən edilməsinin qanunlarını nəzərdən keçirmək istəyiriksə, bu inkişafı bir bütün kimi təsvir edə bilməli və görə bilməliyik.

Həqiqət arayışı hələ qədim Babil fəlsəfəsində də əsas yer tuturdu. Bütün qədim Babil alimləri adın və ya terminin mənasını aşkar etmək üçün *bir sıra* hermenevtik üsullardan istifadənin əsas prinsiplərindən xəbərdar idilər və onların tətbiqində diqqətəlayiq bacarıq nümayiş etdirirdilər. Bunlar söz oyunları deyildi, həqiqəti üzə çıxarmaq məqsədi daşıyan təhlillər idi. Babil alimləri reallığı onun yazılı forması vasitəsilə dərk edirdilər. Beləliklə, onların oxumaları epistemologiyada təlim idi. Onların həqiqəti tapmaq üsulu var idi: “Oxuyuram, deməli, varam” Babil epistemologiyasının ilk prinsipi kimi qəbul edilə bilər. [7, ss. 9-10] Antik yunan fəlsəfəsi fəlsəfədə, həqiqətlə bağlı düşüncələr isə antik yunan fəlsəfəsində mühüm yer tutur. “IV əsr yunan filosoflarının qnoseoloji, psixoloji, etik və siyasi nəzəriyyələri bir-birindən kəfiyyət qədər fərqli idi. Bununla belə hamı inanırdı ki, ağıl həqiqəti “görmə”nin formasını alır.” [6, s. 7] “Yunan nəzəriyyəsinin əksər müasir və postmodern tənqidçiləri subyektin obyektin qarşısında dayanmasına və onu neytral və təhrif edilməmiş şəkildə qavramasına imkan verən “müşahidəçi məsafəsini” də vurğulayırlar: “obyektiv həqiqət” obyektə dəqiqləşdirmək və onu müşahidəçi subyektədən ayrı saxlamaqla əldə edilir.” [6, s. 7]

Qədim dövrün fəlsəfi baxışlarını nəzərdən keçirərkən insan şüurunun həqiqəti müəyyən etmək üçün bir meyara, toxunula bilən, maddi bir meyar tutunmağa çalışdığını görürük. Çünki maddi və mənəvi aləmin arasında qalan insan bu ikisini əlaqələndirmədən mövcud ola bilməz: o sadəcə maddilikdən ibarət deyil, mənəvi mövcudluqla tamamlanır. Amma tamamilə mənəvi mövcudluqdan da ibarət ola bilmir, maddi aləmə tutuna bilmədən, əsaslanmadan, onu idrak etmədən mənəvi mövcudluğuna davam edə bilmir, meyarları mənəvi aləmdə əriyib itir. Başqa sözlə insan daim maddi aləmi dərk etməklə, dərk etdiyi bilikləri yoxlamaqla mənəvi varlığını zənginləşdirir. Qədim dövrün fəlsəfi baxışlarını ümumiləşdirərkən insanın varlığının bu iki aləm arasında sərhədləri

müəyyənləşdirməyə çalışdığını görürük. Qədim Babilə “reallığın onun yazılı forması vasitəsilə dərk edilməsi” – “oxuyuram, deməli, varam” prinsipi, fikrimcə, insanın həqiqəti maddiləşdirməyə yönələn mücadiləsini göstərməkdir. Varlığın mənəvi aləmdə başlayan insanın öz varlığını dərk etməsi üçün maddi aləmdə realizə olunmağa can atdığına bir nümunəsidir. Boşuna deyil ki, daha sonralar fəlsəfi fikir tarixində bu fikir “düşünürəm, deməli varam” şəklini almışdır. Antik yunan fəlsəfəsi isə irəli gedərək bu ələmləri ayırmış, obyektiv həqiqət anlayışını kəşf etmiş, onun sərhədlərini müəyyən etməyə çalışmışdır ki, bu, yuxarıdakı istinaddan aydın görünür. Sonrakı dövrdə fəlsəfi fikir bu yanaşmanı da mübahisələndirmişdir: “Kalvino dəfələrlə xatırladır ki, insan nöqtəyi-nəzəri subyektiv və perspektivlidir – müşahidəçi gördüklərini “qurur” və bununla da heç vaxt yunanların iddia etdiyi obyektivliyə və həqiqətə nail ola bilməz.” [6, s. 14]

İnsanın nəyi nə dərəcədə bilə-biləcəyini araşdıran fəlsəfi baxışlar və axtarışlar dövr keçdikcə gedən inkişafda yeni məzmunla əvəz olunur. Artıq “məsələ sadəcə olaraq “biz nə bilə bilirik?” qnoseoloji sualı deyil”. Postmodern dövrün fəlsəfi baxışlarını təhlil edən müəllif bununla bağlı aşağıdakıları qeyd edir: “Bodrilard iki əsas məqamda ənənəvi epistemologiyaya qarşı çıxır. 1) Əvvəlcə həqiqətin arxasınca gedən və “reallığı” üzə çıxarmağı hədəfləyən “bilik” proseslərimiz müasir dövrdə işləndiyi kimi təcrid olunmuş subyekt-obyekt əlaqəsi nəticəsində yarana bilməz. Burada müasir dövrdə iddia edilən bilik mənbəyi və ya əldə etmə prosesləri ilə bağlı spesifik mübahisələrdən daha ümumi və təməl bir tənqid, daha dəqiq desək, bir ayrılmadan söhbət gedir. 2) Çünki Bodrilard təkcə epistemoloji prosesləri problemlə hesab etmir, o, həm də həqiqətin və onun özlüyündə “reallığın” yox olduğunu xəbər verir. Buna görə də, Bodrilardın bir çox anlayışlarla sintez etdiyi simulyasiya nəzəriyyəsinə görə, həqiqət simulakrların **təkrar istehsalının məhdud dairəsindədir** və ona çatmaq üçün növbəti addım hiper-reallıqdır.” Qısaca “Baudrilyarda görə bizim biliyimiz var. Bununla belə, əsas problem bu məlumatın göndərici mənbəyə, müddəyə və ya istinad sistemə uyğunluğu və hətta belə bir maddənin və ya istinadın artıq mövcud olub-olmamasıdır. Yenə də bu problem bizi “nə

qədər bilə bilərik?” sualına aparır. [3, ss. 2-3]

Cinayət prosesual sübutetmə-dərketmə fəaliyyəti (cinayət prosesində həqiqətin müəyyən olunması) də bir xüsusi kimi ümumidə gedən bu formalaşma və inkişafın daim təsirinə məruz qalır. Cinayət prosesində bu məzmun belə konkretləşir: cinayət məsuliyyətinin yaranması, yəni obyektiv real həyatda cinayət qanunu ilə qadağan olunan əməl törədilməsinə əsaslı şübhələr olduğu andan – bu ifadəni qanunvericinin deyimi ilə belə dəqiqləşdirək: “Cinayətin törədilməsi və ya hazırlanması haqqında fiziki şəxs tərəfindən verilən ərizə, hüquqi şəxsin (vəzifəli şəxsin) və ya kütləvi informasiya vasitəsinin məlumatları, yaxud təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror tərəfindən bilavasitə aşkar edilmiş məlumatlar” (AR CPM, m. 46.2) və “cinayətin əlamətlərinə işarə edən kifayət qədər dəlillər” (AR CPM, m. 46.3) olduqda – cinayət prosesual sübutetmə-dərketmə fəaliyyəti:

- obyektiv real həyatda bu əməlin – cinayət hadisəsinin baş verib-vermədiyini
- baş veribsə, əməldə cinayət tərkibinin əlamətlərinin olub-olmadığını
- baş verən cinayət hadisəsinin hallarını müəyyən etmək üçün fəaliyyətə başlayır və proses boyunca “haqqında məlumat verilən əməlin” baş verib-vermədiyi – yəni, “məlumatların həqiqətə uyğunluğu”; əməldə cinayət tərkibinin əlamətlərinin olub-olmadığını, baş vermiş hadisənin hallarını müəyyən etməklə – yəni, obyektiv real həyatda baş vermiş hadisə ilə bağlı həqiqəti və digər zəruri hallarla bağlı həqiqəti müəyyən edir.

“Həqiqət, səhv və cinayət hüququ: hüquqi epistemologiyaya dair bir məqalə” əsərində müəllif Larry Laudan qeyd edir ki, “həqiqət, ədalətin təminatı olmasa da, onun əsas ilkin şərtidir” [5, s. 2]. O göstərir ki, “cinayət mühakiməsi ilk növbədə epistemik bir mühərrikdir, həqiqəti tez-tez əvvəlcə qarışıq ipuçları və göstəricilər massivindən çıxarmaq üçün bir vasitədir. Məhkəmələrdə səhvlərin azaldılmasına qərarlı olduğumuzu söyləmək, həqiqəti axtarmaqda ciddi olduğumuzu söyləməyin başqa bir yoludur. Əgər belədirsə, o zaman məhkəmə prosesini tənzimləyən prosedur və qaydaların doğrudan da “həqiqət üçün əlverişli” (“truth-conducive”; həqiqəti müəyyən etmək üçün şərait yaradan, kömək edən) uyğun olub-olmadığını soruşmaq tamamilə məqsədəuyğundur.” [5, s. 2] Müəllifin hər zaman qəbul edilən, lakin

heç vaxt konkretləşdirilməyən məqamları bu ifadələrlə işıqlandırmışdır. Beləliklə, qəbul edək ki, “həqiqət ədalətin ilkin şərtidir” və “o zaman məhkəmə prosesini tənzimləyən prosedur və qaydaların doğrudan da “həqiqət üçün əlverişli” olmalı olması əsas şərt (prinsip) kimi qəbul edilməlidir. Lakin cinayət mühakimə icraatı üçün prosedur qaydaları və prosesual normalar müəyyən olunarkən hər kəs tərəfindən qəbul edilən bu müddəa – yəni, həqiqətin müəyyən olunmasının rolu unudulur, bəzən hətta cinayət prosesual məcəllələrə bu əsas istiqamətin daxil edilməsində tərəddüd edilir və qanunvericilikdə istiqamətinin dəqiqləşdirilməsində tərəddüd edilən bir prosesin praktikadakı nəticələri nə dərəcədə dəqiq ola bilər ki. Cinayət prosesual qanunvericilikdəki bu məqamı müəllif belə aydınlaşdırır: “Hüquqi epistemologiya, əksinə, tanınmış bir araşdırma sahəsi kimi demək olar ki, mövcud deyil. Cinayət mühakiməsinin cinayət haqqında həqiqətin axtarışı olduğu müddəasının demək olar ki, hamı tərəfindən qəbul edilməsinə baxmayaraq, mühakiməni çətinləşdirən çoxsaylı sübut qaydaları, sübutlar və hüquqi prosedur qaydalarının cinayətin aşkar edilməsini gücləndirib və ya həqiqətin müəyyən olunmasına mane olması ilə bağlı xeyli qeyri-müəyyənlik və çətinlik hökm sürür”. [5, ss. 2-3] Lakin danılmazdır ki, hüquqi epistemologiya cinayət prosesual sübutetmə-dərketmə prosesinin onurğa sütunudur, bu “görünməz qəhrəman” olmadan nə həqiqətə çatmaq, nə də ədaləti bərqərar etmək texniki baxımdan mümkün ola bilər, o, həqiqətə aparan yolun özüdür. Qeyd olunanları müəllifin bu fikri ilə tamamlamaq olar: “Düzgün düşülmüş hüquqi epistemologiya həm a) hansı mövcud qaydaların hansının həqiqəti təşviq etdiyini və hansının həqiqət axtarışına mane olduğunu müəyyən edən təsviri layihəni və b) ciddi maneələr yaradan qaydaların aradan qaldırılması və ya dəyişdirilməsi üçün mövcud qaydalarda dəyişikliklərin təklif edilməsinin normativ layihəsini əhatə edir.” [5, s. 3] Müəllif ona da diqqət çəkir ki, “daha da pisi odur ki, həqiqi hökmlərin çıxması ehtimalını artırmaq üçün mövcud qaydaların dəyişdirilə biləcəyi ilə bağlı çox az sistematik araşdırma aparılmışdır.” [5, s. 3]

Beləliklə, insanın həqiqət ehtiyacından qaynaqlanan fəlsəfi düşüncənin ilmək-ilmək işləyib hazırladığı qnesiologiyanın qanunlarına əsaslan-

raq formalaşan hüquqi epistemologiya cinayət prosesində sübutetmənin, o cümlədən sübutetmə-dərketmə fəaliyyətinin əsas sütununu əmələ gətirir, həqiqətin aşkar edilməsinə gedən yolu müəyyən edir. Bu baxımdan da, mövcud prosesual normalar və prosedurlar hüquqi epistemologiyanın işığında nəzərdən keçirilməli və detallı təhlil olunmalıdır. Unutmaq olmaz ki, cinayət prosesində mülki işlərdən fərqli olaraq həqiqətin müəyyən olunması birinci dərəcəli məsələdir və bu xarakterindən dolayı cinayət prosesinin bütün gedişatı və nəticələri bu məsələnin necə həll edildiyindən birbaşa asılıdır. Həqiqətin müəyyən edilməsi məsələsinin (probleminin) həlli isə ona aparılan yolun düzgün qurulmasını tələb edir ki, bu da fəlsəfənin idrak qanunları, hüquqi epistemologiyaya nəzərə alınmaqla, cinayət prosesi – cinayət prosesual forma və prosesual normaların düzgün formalaşdırılması ilə mümkündür.

rakterindən dolayı cinayət prosesinin bütün gedişatı və nəticələri bu məsələnin necə həll edildiyindən birbaşa asılıdır. Həqiqətin müəyyən edilməsi məsələsinin (probleminin) həlli isə ona aparılan yolun düzgün qurulmasını tələb edir ki, bu da fəlsəfənin idrak qanunları, hüquqi epistemologiyaya nəzərə alınmaqla, cinayət prosesi – cinayət prosesual forma və prosesual normaların düzgün formalaşdırılması ilə mümkündür.

İstifadə olunmuş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsi, <http://e-qanun.az/framework/46950>
2. Hacıyev Z., Fəlsəfə: ali məktəblər üçün dərslik, Bakı: “Turan evi” nəşriyyatı, 2012, 488 s.
3. GÜZEL, Mehmet, Postmodern dövəndə epistemoloji hakikat sorunu: Baudrillard örneđi, Yüksek lisans tezi, Bursa: 2014, 104 s. <https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/6444/1/363759.pdf>
4. TÜRKMEN AKSU, Sevinç, Hakikat sevgisi ve hakikat arzusu olarak felsefe: Platon ve Spinoza // FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), sayı: 24, 2017 Güz, s. 277-294, www.flsfdergisi.com
5. Laudan, L., Truth, Error, and Criminal Law, An Essay in Legal Epistemology, New York: Cambridge University Press, August 2006, 256 p., www.cambridge.org/9780521861663
6. Nightingale, A.W., SPECTACLES OF TRUTH IN CLASSICAL GREEK PHILOSOPHY: *Theoria* in its Cultural Context, New York: Cambridge University Press, August 2004, 322 p. www.cambridge.org/9780521838252
7. Van De Mieroop, Marc. Philosophy before the Greeks: the pursuit of truth in ancient Babylonia, New Jersey, Princeton: Princeton University Press, 2016, 297 p.

Aygun Jabiyeva

The transition of the category of truth from philosophy to the criminal process - from the general to the particular

Determining the truth in the criminal process is a special manifestation, a specific form of the approach to determining the truth about the world, which has been the object of interest and the main issue of philosophical thought since ancient times. This article is a brief overview of approaches to truth and the determination of truth in philosophy and describes its transformation into the criminal process.

Айгюнъ Джабиева

Переход категории истины из философии в уголовный процесс - от общего к частному

Установление истины с древних времен была одним из основных направлений творческой деятельности философов. Истина всегда рассматривалась в созидательной деятельности мыслителей как основа познания философии мира. Данная статья представляет собой краткий обзор подходов к истине и определению истины в философии и описывает ее трансформацию в уголовном процессе.